

'הרי הוא כתנור דאף על גב דגרוף וקטום — על גביו אסור' — טעם הדבר פרש הרמב"ם ז"ל (שבת ג,ו), מפני שאי אפשר שלא ישאר ניצוץ אחד וממנו הוא ראוי לחתות ולהסיק. וצריך לפרש לדבריו, שבכירה גרופה התירו כי אף על פי שנשארו בה ניצוצות, מתוך שהבלה מועט אינה ראויה להתחמם מאותם ניצוצות, ואינו נותן דעתו עליהם ולא יבוא לחתות, אבל תנור מתוך שהבלו רב, נותן דעתו על אותם ניצוצות (רשב"א לעיל לו:).

ויש שהוכיחו מדין זה, שגרופה האמורה אינה הוצאת הגחלים החוצה אלא רק סילוקן הצידה, ולכך בתנור שהבלו רב יש חשש שיחתה בגחלים שנשארו. (בעל המאור. ע' במובא בראש הפרק). ואולם גם לפי השיטות הסוברות שצריך להוציא הגחלים מן התנור, היינו דוקא גחלים לוחשות, אבל להשאיר גחלים עמומות אפשר, (כמפורש בבביתא לו:), ואם כן יש חשש שמא יישארו ניצוצות ויבוא לחתות בתנור. (עפ"י ריטב"א).

טעם נוסף: התנור כיון שהבלו רב, נראה כאילו יש בו גחלים ואינו נראה כגרוף, ואם נתיר בגרוף, יבואו להשהות ולהחזיר גם על תנור או כירה שאינם גרופים. (עפ"י רמב"ן ורשב"א ור"ן לעיל. וע"ע אגרות משה או"ח ח"א צג).

'בשביל שתתגלגל... גלגל מאי' — רש"י מפרש 'תתגלגל' — תיצלה קצת עד שתהא מגלגלת. (נראה שביטוי זה נובע מכך שהביצה ללא קליפתה היא נוזלית ורק כאשר תתבשל מעט היא מתקשה ונעשית כעגול המתגלגל. וב'חכמת מנח' פרש, על שום שהביצה כשמתקשה, ניתן לגלגלה ולסובבה על מקומה כשהיא בקליפתה, שלא כביצה רכה. ויש להעיר שה'מגולגלת' אינה קשה לגמרי ועדיין היא נטרפת — ע' להלן קט. וברש"י ד"ה שריקא וד"ה פיעפועי).

ויש מפרשים שהביטוי 'לגלגל ביצה' לקוח מצורת פעולת הבישול — שמגלגלים אותה על דבר חם, כדי שתתחמם מכל צדיה (ע' 'חדושי הר"ן').

דף לט

זכל שלא בא בחמין מלפני השבת — מדיחין אותו בחמין בשבת' — כתבו התוס', לדעת רבנו תם שעירוי מכלי ראשון דינו ככלי ראשון עצמו שהוא מבשל, (וכן נקטו הפוסקים להלכה), אין התר להדיח בחמין אלא בעירוי מכלי שני. ונחלקו שני התירוצים בתוס' האם דוקא הדחה מכלי שני מותרת, אבל שרייתו בכלי שני אסורה, משום שנראה כמבשל, [ושונה זה מתבלין שבא למתק הקדרה — שאינו נראה כמבשל], או שמא גם נתינה בתוך כלי שני מותרת, אלא שנקט כאן 'מדיחין' להשמיענו שקוליים האיטפנין אסור אפילו בהדחה.

להלכה, המגן-אברהם, הגר"ו בשו"ע, והחיי-אדם והמשנ"ב החמירו לחוש לתירוץ הראשון. ואולם הרבה פוסקים נקטו להקל. וכן פסק להלכה הגר"ע יוסף שליט"א, (ע' במאור ישראל כאן; שו"ת יחיה דעת — ח"ו כב; לזית חן — מד), כי כן היא דעת רוב הפוסקים, כתירוץ השני שבתוס'. ופסק להתיר ליתן עלי נענע (מנתה) בחמין שבכלי שני.

[יש להעיר שלפי דברי כמה פוסקים (המובאים במשנ"ב שיה סקמ"ב), אין אנו בקיאים אלו מינים הנם קלי בישול, ולכן כתבו להחמיר בשאר מאכלים חוץ ממים ושמן ועוד מיני תבלין מסוימים, שלא ליתנם בתוך חמין שבכלי שני, מחשש בישול. לפי זה אין נפקותא בשאלה הנזכרת אלא בדברים שיודעים אנו בודאי שאינם קלי בישול.

ואולם נראה שדעת הגרע"י שליט"א גם בזה שאין לחוש לשאר מאכלים שהם מקלי בישול. וכפי שנקט החזו"א (ג, יח ט) ועוד. וכן תפס בפשיטות בשו"ת מלמד להועיל (ח"א נט). ולענין נתינת לימון בכלי שני — כתב החזו"א איש (ג, יט) להקל, כי מטעם 'מחזי כמבשל' אין לחוש, שהרי הוא כתבלין, ובתבלין הלא מפורש במשנה שמותר, כמו שהביאו התוס'. וגם אין להחזיקו כקל להתבשל. [דעת החזו"א (שם סק"ח) כנזכר, שאין לחוש בשאר דברים שהם מקלי הבישול מלבד פת, וזה דלא כהמג"א והמשנ"ב]. ואולם כאשר המים חמים מאד עד שהיד נכזית מהם, יש מקום לחוש לדברי החיי-אדם (מובא במשנ"ב שיה סקמ"ח) שאסור אף בכלי שני. וע"ע אגרות משה או"ח ח"ד עד, עמ' קלד].

'שהדחתן זו היא גמר מלאכתן' — פירוש, הדחתן בחמין (רש"י להלן קמה: רמב"ם שבת ט, ב), ומשום מלאכת בישול, אבל הדחה בצונן, אף על פי שהיא מתקנת המאכל, אין מחייבים על כך משום מלאכת 'מכה בפטיש', שאין מלאכה זו באוכלין. כן דעת רוב הפוסקים. ויש סוברים (עפ"י הירושלמי), שאם אינו נאכל מחמת מלחו, אפילו בצונן אסור משום מלאכת 'מכה בפטיש', שבוה הוא גומר את מלאכתן (עפ"י הלבוש; פרי מגדים שיה, בא"א טז; נשמת אדם. וע"ע מנחת חינוך — מוסף השבת, י"א ז). ראה בהרחבה דעות הפוסקים בבאור הלכה (שיח, ד), וכן במאור ישראל (כאן) ובלוית חן (מד). ונקטו לעיקר כדעת המקלים. וכן נקט לעיקר בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סוס"י נד). ואולם יש מקום לומר שקוליים האספנין וכדומה, ראויים להאכל גם ללא הדחה, אם כי על ידי הדחק, ולכן אין בהם משום 'מכה בפטיש', כי גם קודם לכן נחשבים כמאכל הראוי לאנשים מסוימים. אבל דבר שאינו ראוי כלל להאכל ומתקנו לאכילה, ניתן לומר שיש בדבר משום מלאכת 'מכה בפטיש', כסברת האחרונים הנ"ל. (כן כתב בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ב נב. והסיק שם שאף כי מדינה נראה כדברי הבאור-הלכה, אבל יש 'קצת ספק לדינא' בדבר, ויש לחוש לדעת המחמירים. ובשו"ת רב פעלים (ח"ב נב) נקט להלכה כדעת הפוסקים שגם באוכלין יש איסור משום 'מכה בפטיש'. וע' גם בשו"ת דובב מישרים ח"א ס).

'שמע מינה' — יש לפרש הראיה, כשם שהמדיח את המליח הישן וקוליים האיספנין חייב משום שהדחתן היא גמר מלאכתן, [ואף על פי שאין זו דרך בישול רגילה ואינו בישול גמור], כך גם המגלגל ביצה, הגם שאינו כדרך בישול בשאר מאכלים, מכל מקום היא גמר מלאכתה להיות ביצה מגולגלת, הלכך חייבים על כך. (עפ"י חזו"א איש נב, יט; שפת אמת. וע' גם בשו"ת שבט הלוי ח"ה לד וח"ז קא).

'כי פליגי בתולדות חמה, מר סבר גזרינן תולדות החמה אטו תולדות האור ומר סבר לא גזרינן' — והלכה כחכמים שאסור לבשל בתולדות חמה, גזרה משום תולדות האור. רש"י (בד"ה דשרי) כתב שהטעם שמבשל בחמה מותר, משום שאין דרך בישול בכך, ולפי זה היה מקום לומר שבאופן שרגילים לבשל בחמה, [כגון חימום המים בדוד-שמש] יהא חייב — מכל מקום נראה שגם באופן כזה פטור, וכמו שמבואר בגמרא שאם חמי טבריה נחשבים כתולדות האור — חייב, ואם תולדות חמה — פטור, הרי רואים שאין הדבר משתנה לפי הרגילות אלא אך אם הוא מוגדר כ'אור' או 'חמה'. והלא מצינו חילוק זה שבין אור לחמה לענין פסח, מצה וחלה, ושם ודאי אין הדבר תלוי ברגילות. [ועוד יש להוכיח שאין הדבר משתנה לפי הרגילות, מדברי המגן-אברהם (שא סק"ז) לענין תליית בגדים כנגד החמה. 'שמירת שבת כהלכתה' פ"א הערה קכו, מהגרש"ן] — על כן נראה שכוונת רש"י בדברים אלו לומר שאין זה קרוי בישול.

ולפי זה נראה שבישול הנוצר על ידי חום הבא מזרם חשמלי, הרי זה כמבשל בתולדות חמה שפטור. [ואף יש סוברים שבמקום שניכר לכל אדם שהיא תולדת חמה ואין כלל לטעות שיבואו להחליף בתולדות האור, מותר לבשל גם לכתחילה].

'מוצא אני לנכון להודיע שבהיותי פעם אצל מרן בעל החזו"א זצ"ל אמרתי לו שהמרתיה מים בשבת על ידי מזלג חשמלי ששני קצותיו מרוחקים והמעגל נוצר רק על ידי המים אשר על כן הם מתחממים ורותחים, שלדעתי איסורו רק מדרבנן, דכיון שזרם איננו אש ממילא הו"ל כמבשל בתולדת חמה דפטור מחטאת, ואמרתי שלדעתי רצוי לפרסם דבר זה לבתי חולים וכדומה. והשיב לי בפשיטות דכמו שהמבשל במים חמים שהם 'תולדה' מאש חייב חטאת, כך גם המבשל בזרם של חשמל הואיל ובדרך כלל הוא תהליך היוצר אש הו"ל כעין 'עיבור' של אש, וכמו שחייבין על תולדה כך גם על עיבור הואיל ובדרך כלל הוא עתיד להיות אש, אע"ג שלמעשה רק חיים מים ולא נוצר שום אש.

מאד התפלאתי לשמוע דבר זה, וילדות היתה בי לומר שרק הראשונים היו יכולים לומר חידוש גדול כזה, אך הוא חזר והשיב שלדעתו הוא פשוט ואין צריכים כלל להיות רשב"א לומר דבר זה, אולם גם היום זה תמוה מאד בעיני, ובפרט שהזרם עצמו רק במרוצתו משפשף ומחמם את החוט שמתנגד לו עד שהוא נהפך לאור ושוורף ונקרא אש, אבל לגבי הזרם עצמו לא שייך כלל לומר שהוא אש לא בתחלה ולא בסוף'. (מתוך 'מנחת שלמה' לגרשו"ז אויערבך זצ"ל, יב, ב – בהערה).

א. יש להעיר על כך שנקט כדבר פשוט שבישול על ידי זרם החשמל הוא 'תולדת חמה', והיה מקום לטעון שכיון שזרם החשמל מחמם את המים, הרי זה כמבשל בחמה ממש, כי כל מקור חום שאינו אור הרי זה כ'חמה'. אך כנראה סברת הרב היתה לפי שמשמש בעצם אחר שבו עובר כח החשמל, והעצם הוא שמתחמם ומחמם את המים – הרי זה כתולדה. ונראה שהולך הרב לשיטתו שם, שכתב כהנחה פשוטה שהמבשל על ידי זכוכית מגדלת שמציב בשמש (ללא שיוצאת אש), נחשב מבשל בתולדות חמה. ולכאורה היה נראה להחשיבו כמבשל בחמה, שהרי הזכוכית רק מרכזת את קרני השמש אבל קרני השמש הן הן המבשלות – אלא נראה שנקט כדבר פשוט שאם מבשל על ידי אמצעי אחר ולא באופן ישיר ממש ממקור החום, אעפ"י שמקור החום מפעיל את החימום באותה שעה, הרי זה כ'תולדות חמה'.

ולענין חימום מים ב'דוד שמש', מובא ב'שמירת שבת כהלכתה' (א, מה, ובהערה קכז) בשם הגרשו"א, שטוב להימנע מלהוציא בשבת מים חמים מדוד השמש, אם נכנסים במקומם מים קרים והם מתחממים על ידי החמים. ונימוקו עומו, לפי שיש מקומות שהמיתקן מופעל על ידי חשמל בימים מעוננים, חוששים שמא יבוא להוציא מים מדוד השמש גם בזמן שהוא מופעל בחשמל, ואפשר שגם זה בכלל גזרת 'אתי לאחלופי' בתולדות האור.

ומשמע מדבריו שלולא סברה זו היה מותר, לפי שהוא בישול בחמה. אך לפי האמור לעיל יש מקום לעיין בזה, שהרי משתמש באמצעים נוספים לקלוט את קרני השמש, והלא הקולט עצמו וגם המים החמים שבדוד, משתתפים בחימום המים הקרים, ויתכן שבלעדום המים הקרים לא היו מתחממים כל כך, ובפרט כששקעה החמה, שאז המים הנכנסים מתחממים רק מהקולט ומן המים שבדוד.

אך נראה שהוצרך לסברה הנ"ל, לפי שיש סוברים (כמו שהביא במנחת שלמה) שבמקום שניכר לכל שהוא בישול בתולדות חמה ואין חשש החלפה בתולדות האור, לא גזרו. לכך הוצרך לומר שגם כאן קיימת סברת 'מיחלף'.

יצוין שיש מתירים מדינא את השימוש בדוד שמש, שהריוו כמבשל בחמה – ע' בשו"ת יביע אומר ח"ד לה; אור לציון ח"ב ל. ב. וע"ע ש"ש"כ מהדו"ק – פרק א, וחזר בו במהדו"ב מטעם הנ"ל.

ב. זכר לסברת החזו"א הנ"ל שכיון שבדרך כלל עתיד זרם החשמל להיות אש, חייבים עליו – ע' ברש"י פסחים עה. ד"ה אאש).

ואולם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב נב) פסק אודות בישול בתנור 'מיקרוגל', שהוא בישול גמור, כי הדרך לבשל בו כשם שמבשלים באור, ורק בחמה או בתולדות חמה פטור, משום שאין הדרך לבשל בחמה, כדברי רש"י, הלכך אין ללמוד חמה מאש להחשיבה כ'תולדה' של אב-מלאכה זה, [וגם אם יבשל בחמה כפי הרגילות, מכל מקום כיון שבאופן כללי אין הדרך לבשל בחמה, שוב אין ללמוד חמה מאור כלל], אבל דבר שהדרך לבשל בו, הרי זה 'תולדה' של מלאכת בישול. (וע"ע בדבריו באו"ח ח"ד צב בד"ה והנה בירושלמי. וצ"ב. וע"ע קובץ שעורים פסחים אות קג; תשובות והנהגות ח"ג קו).
 וכן דעת הגאון ר"א מסוכטשוב (בשו"ת אבני נזר — יו"ד ח"א פח), שרק חמה ותולדותיה נתמעטו לפי שאינם כדרך בישול, אבל חימום שהוא כדרך — הרי זה בישול גמור וחייב מן התורה. והוכיח כן מדברי הראשונים (רמב"ם פ"ה דע"ז; רמב"ם כבי — לענין כבישה במלח). ובמקום אחר (או"ח קסג) נראה כמסתפק בדבר.

(לכאורה יש מקום לסברה נוספת לאסור בישול על ידי כח החשמל או כח אחר, כגון בישול על ידי מיקרוגל או על ידי חימום הנוצר מתהליכים כימיים — שיש לומר שאין צריך 'אש' דוקא לענין בישול, אלא רק בחמה קבלו רבותינו שאין זו צורת מלאכת בישול, לפי שהחמה קבועה ועומדת בידי שמים ואינה כאש הנוצרת בדרך כלל בידי אדם. ולכן המשתמש בכח הקבוע בבריאה ומתקן את המאכל על ידו, אינו בכלל מלאכת בישול, [וכן אם מלבן בגד בחמה, אינו בכלל מלאכת מלבן — ע' מג"א שא סקנ"ו. ובאבני נזר (או"ח קסג) חכך בדבר. ויש לעיין לפי מה שכתב הרא"ש (ביצה לד) שיש חיוב משום 'מכה בפטיש' בהכנסת דבר לתנור לגמרו, כגון כלי חרס (ודלא כרש"י להלן עד) — האם המניח כלי חרס בחמה ליבשם וכדו' חייב משום 'מכה בפטיש']. וממילא גם דברים אחרים שהתחממו בחמה, אינם חמורים ממקור החום עצמו, ואין בהם חיוב משום מבשל, אבל שאר כחות אחרים שאינם פועלים באופן קבוע בטבע, אלא האדם הוא שמפעיל אותם באופן מלאכותי — אפשר שהבישול בהם נחשב בישול גמור, שהרי לא נאמר בתורה 'אש' דוקא, וגם נראה שאין הפרש בתוצאת המלאכה בין אש לחום אחר.

וסוברים חכמים שחמי טבריה דינם כתולדות חמה, כי החום שבמעמקי האדמה גם הוא חום טבעי הנתון ועומד מששת ימי בראשית. ורבי יוסי סבר שמכל מקום הוא כאש. אלא שמוזה שבפסח המבשל בכמה פטור כמו בשבת (פסחים מא) מוכח שאינו רק חסרון בשם 'מלאכה' אלא בעצם הגדרת 'בישול'. וצ"ב).

'ההוא תולדות אור הוא דחלפי אפיתחא דגיהנם' — בעירובין (יט.). אמרו: 'שלשה פתחים יש לגיהנם, אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלים.

ובפרקי דרבי אליעזר (ה) אמרו: תהום אחד שהוא אצל גיהנם נובע ומוציא מים חמים תענוג לבני אדם. (וע"ע זוהר חדש יא.).

[ובסנהדרין (קח). אמרו שחמי טבריה נשאר מימי המבול — גם שם במבול נידונו ברותחים על ידי הרתחת גיהנם מלמטה. (רד"ל)].

וכן מצינו מאמרי רז"ל נוספים בתאור הגיהנם כמקום גשמי המתיחס ומחובר בצורה זו או אחרת עם העולם הווה. והאריך בדבר הרמב"ן בספרו 'תורת האדם', ולאחר שהביא מאמרי רז"ל רבים, סיים: 'ודברים הללו וכיוצא בהן אין לתלות אותם במשל וחיידה, שהרי הזכירו מקומו ומדתו ארכו ורחבו, ודנו עליו לענין איסור והיתר, והוא מוכר להם בענין הדינים ושאר המקומות שלא הזכרנו'. (וכל הדברים הללו טעונים באור. וע' בפירוש המשנה להרמב"ם נגעים ט, א).

וזה לשון ר"צ הכהן ('ישראל קדושים' עמ' 77):

'... כי הפסולת מסטרא דאש הוא אש של גיהנם, ורשעים נידונין בו, וחמי טבריה חלפי אפתחיה לישראל להתענג בהם. ועל כן רקת זו טבריה, שאפילו ריקנין שבה מלאים מצוות (כמו שאמרו במגילה), דעל כן האור של גיהנם הראויה

לריקנין, הוא להם מים חמין לרחוץ הגוף מצואתו ולהתענג לכבוד שבת שרוחצין בחמין, כמו שאמרו בפרק במה מדליקין, שהוא האור בינו ובין בני ישראל ולא עשה כן לכל גוי, שהם יום ולילה לא ישבותו ביגיעת בשר בעול מלכות ועול דרך ארץ מאחר שאין עליהם עול תורה... מה שאין כן ורע ישראל הנכנסין תחת עול תורה ומצוות'.

(ע"ב) 'אמר עולא: הלכה כאנשי טבריא' — יש לפרש שעולא אינו סובר מה שאמרו לעיל שלדעת רבי יוסי חמי טבריה נחשבים כתולדות האור משום שחולפים על פתח גיהנם, אלא סובר כחכמים שהם כתולדות חמה, ולפי דעתו מותר לבשל בהם. ולכן פסק עולא כאנשי טבריה, כי גם רבי יוסי הולך בשיטתם. (עפ"י מלחמות ה' לרמב"ן; שפת אמת; חדש האביב)
 עוד אפשר, שגם אם פוסק כחכמים שאסור לבשל בתולדות חמה, סובר עולא שזה רק כשמחמם לכתחילה בשבת, אבל בגורם מערב שבת שיבואו המים בשבת — מותר (ר"ן).

'אלא פניו ידיו ורגליו, אימא סיפא: ביום טוב כחמין שהוחמו ביום טוב ואסורין ברחיצה ומותרין בשתיה — לימא תנן סתמא כבית שמאי דתנן בית שמאי אומרים לא יחם אדם חמין לרגליו...'
 — יש לשאול לכאורה מאי קושיא, הלא יש לומר שלכך אסרו חכמים לאנשי טבריה לרחוץ אף פנים ידים ורגלים בלבד, הואיל וחיממו את המים באיסור, בשביל רחיצה מלאה? —
 ויש להוכיח מכאן שאף באופן זה, שחימם באיסור כדי לרחוץ כל גופו, לא קנסוהו על רחיצת פניו ידיו ורגליו. (באור הלכה — תקיא, א ד"ה להחם.)
 לא הבנתה הראיה, הרי אנשי טבריה לא עשו שום פעולה נוספת לחימום בשביל רחיצת כל הגוף, והואיל ומותר לבית הלל להחם ולרחוץ פניו ידיו ורגליו, אם כן הבאת הסילון לתוך אמת המים היתה בהתר גמור. ומנין להוכיח לאופן שחימם מים במיוחד לרחיצת כל הגוף, שהוסיף מים על המותר).

'לא ישתטף אדם כל גופו בין בחמין בין בצונן. דברי רבי מאיר' — בחמין אסור משום 'גזרת מרחצאות' האמורה להלן, שלא יבואו להחם בשבת. ואף בצונן אסור רבי מאיר משום שדומה כרוחץ בחמין, שכן דרך הרוחצים, להשתטף אחר כך בצונן. (עפ"י תוס' ור"ן).

'אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהודה... אנה בפירוש שמיע לי' — אף על פי שרבי יוחנן עצמו אמר (בעירובין מו:): שהלכה כרבי יהודה כנגד רבי מאיר וכנגד רבי שמעון, ומדוע הוצרך לפסוק כאן בפירוש שהלכה כרבי יהודה (וכי האי גוונא פריך בעירובין מו:): — הוצרך לומר כן משום שסתם משנתנו כרבי שמעון והרי אמר רבי יוחנן הלכה כסתם משנה (ועתוס'). עוד יש לומר שהוצרך לפסוק כרבי יהודה משום שהלכה כרבי מאיר בגזרותיו, והיה מקום לפסוק כמותו כאן שגור צונן אטו חמין, קמשמע לן שהלכה כרבי יהודה, אם משום שהוא המכריע אם מטעם אחר. (וכה"ג תירצו בעירובין מו:).

דף מ

'מרחץ שפקקו נקביו מערב שבת... מערב יום טוב — למחר נכנס ומזיע ויוצא ומשתטף בבית החיצון' — מבואר שביום טוב עצמו אסרו לרחוץ כמו בשבת. ואולם יש סוברים שלא אסרו ביום טוב אלא במרחץ בלבד. (כן הביא הרי"ף בביצה כא: בשם גאון, ולזה הסכים הר"ן שם, וכן דעת הרמב"ם). ומרש"י